

Г. Б. 6
159

Господину Марку Стојановићу
Више ~~директору~~ ^{губернеру} адв. Народне Банке

Београд
Народна Банка.

ГОВОР

Dr. Михаила Шушкаловића
народног посланика за округ скопски
приликом начелне дебате о буџету
за 1922 годину.

Београд 1922

Штампано у Штампарији „Индустија“, Краља Петра улица, 92.

0

ТОБОП

Dr. Mikhael Shukhman

REPORT DOCUMENTS BY ERIC

EDUCATIONAL RESOURCES INFORMATION CENTER

ON 1982

1982

U.S. GOVERNMENT PRINTING OFFICE: 1982

Господо посланици,

Као посланик народа Јужне Србије први пут узимам реч. Говорим у своје име као припадник Демократске Странке а не члан њезиног посланичког клуба.

Досадашњи свој рад оснивао сам на замисли: да ће од њега бити користи за целу нашу државу, дакле и крај који ме је изабрао, самот ако акона основу свог искуства, стеченог својим тридесетогодишњим радом у народу Јужне Србије, као националног радника, упливишем на меродавне факторе, како би они одмах приводили у дело све, што је неминовно потребно за уређење тог краја, ради правде и стапања његовог у једну државну целину. Желео сам дела, а не говоре и писану борбу. Тим пре, што је Јужна Србија нов, саставни део наше отаџбине: неисписан лист хартије, на коме се је могло и морало изводити њено уређење, само на основи правде и стварних прилика.

Јужна је Србија живела као роб несносне турске владавине и нешто бугарске најезде. Једино искуство модерног државног живота од три године, после првог ослобођења, имало се је узимати у обзир и ако је оно на жалост било горко искуство.

У Јужној Србији није било ничега што би ма чим личило на прилике пре ослобођења у другим покрајинама, н. пр. Босни, Војводини, Хрватској или Словеначкој, нити се је о неком законодавству, споразумима и осталом око уређења имало водити рачуна.

Вековна жеља и идеја водиља тог народа била је: да живи животом своје слободне браће у Краљевини Србији, по његовом Уставу и Законима да буде једно с њима.

И данас, после трогодишњег нашег искуства, могу слободно рећи: да веће државничке идеје и политичке замисли овако самоникле у народу за данашње доба до данас није било. Да се је, камо лепе среће, Устав Краљевине Србије и закони на њему основани проширили не само на Јужну Србију, већ

1. Децембра 1918 год. одмах на целу Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца, ми не бисмо имали ово горко искуство од 3 године. Устав би нам био бољи од овог кога смо саца донели, уједначење закона би се извршило спонтано и тиме би био дат најсолиднији темељ за почетно уређење нове државе. Све до јакошње горко искуство од 3 године мимоишло би нас; клице раздора и несугласице међу нама биле би угушене; антидржавни, анационални, племенски и верски упливи били би углађени до крајње могућих граница, и изашло би се на изборе народних посланика не за Уставотворну већ за редовну Законодавну скупштину у којој би се Устав и закони на њему основани кореговали према стварним приликама појединих покрајина у новој држави и жељама народним. Тиме би се уштедили силни трошкови и отклониле многе тешкоће и немили утисци које смо давали целом просвећеном свету као несређена целина без идеје водиље за бољитак и уређење нове државе. Доба је било погодно, били смо још у револуцији где превирање допушта и народ радо прима сваку новину у корист општег добра, па ма она и не била довољно основана и наилазила на привремено неразумевање и негодовање од стране појединих делова. О овој идеји било је говора и расправљања у вођству и међу посланицима Демократске Заједнице фебруара 1920 год. која је по моме мишљењу и потекла из вековне жеље народа Јужне Србије.

После ратова и уједињења народ је Јужне Србије морао имати своје представнике у Привременом парламенту и ако се је над њим владало по уредбама и наредбама, које су искључивале његово суделовање при решавању о својој судбини. Мало час наведеним искуством није се хтело користити. У место правилних избора народних посланика по српском изборном закону, влада и политичке странке Краљевине Србије споразумно, основаше још једну уредбу на монструозном гледишту да посланици Јужне Србије морају бити бирани тако, да се партијски бројни односи предратне скупштине Краљевине Србије у Привременом Народном Представништву не смеју реметити. О томе су се водили преговори и бирале личности за народне посланике без припита самог народа. Израђена је реакционарна уредба, да се избор врши преко повереника а кандидате да даду окружни начелници и преседници судова по окрузима, за сваки по два, али по упутствима Владе. Изабрано је 24 посланика који су се искрено или привидно

морали одређивати у радикале, самосталце, напредњаке и либерале, само својих назора, течених искуством у свом народу, нису смели имати, јер ако би ове изјавили, били би сматрани као непатриоте, или бар недорасли за савремену политику. Уз радикале пође 13 посланика који тамо и осташе. Један је мандат оспорен и није више ни попуњаван, а осталих 10 прођоше само кроз остале србијанске скупштинске клубове и прикључише се тада новој Демократској Заједници, тражећи да се Заједница претвори у нову Демократску Странку са јединственим програмом, одбацајући сваки други назив сем демократски посланици. Једним прогласом својим окрузима јавише и образложише своју одлуку и тиме основаше у Јужној Србији, пре свију, чисту Демократску Странку, у нади да ће она постати она нова организација коју народ жели и којој ће сав приступити. Народ је Јужне Србије одобрио рад ових својих посланика и огромном већином организовао по свима окрузима чисту Демократску Странку са општинским, среским и окружним одборима створио њен Обласни Секретаријат, а 6, 7 и 8 Марта 20-те године одржао први демократски конгрес Јужне Србије и издао свој Меморандум штампан у своме листу „Демократу“ — у Скопљу.

У Привременом Народном Представништву посланици Јужне Србије сматрали су за своју дужност, да првим својим гласом одреде тачно значај и важност свога краја, као и тежње којима је он упућен за будући живот, како свој тако и целокупне наше нове државе.

Говорити о значају ове српске покрајине потребно је и на овоме месту како би се тиме обавестили сви делови нашег троименог народа.

С наше стране опет зато, да би се многи пређашњи појмови о њој, у највећој већини нетачни и намерно неверно представљани, разбистрили и исправили. Ти су појмови потицали из непознавања Јужне Србије, а и нехата за њу, а нарочито од стране источне и западне Европе, вођених својим себичним интересима, било економским, било политичким, које су их утукливали у главу и нама и осталом свету.

И ако је ова земља тако рећи у центру центра светскога, она је тако мало била позната, мање можда но централна Африка и најудаљенији крајеви земаљског шара. Њено тло, њено насеље и природна богатства покривена су тамном копреном

непознања, њена историја затрпана пре толико векова ни данас се још не разгрће, ни обелодањава. Још у самом почетку овог века о неким њезиним крајевима није се знало да ли су у опште насељени, јер вековима страна нога није у њих ступила, нити су они долазили у ближи додир са својим суседима. О њезином насељу постајали су најразноврснији појмови. Тако зване научне сфере, а нарочито германско-аустријска, ширила је појмове о неком сагу народности у њима и потискивању једних њима неугодних, а ширењу других њима угодних. Наши етнографи и политичари говораху о некој флотантној народној маси, која се има и која ће се тек одредити према ономе ко њоме први загосподарио буде. Све само рачун и заблуде, господо, тешке, па ма оне долазиле од стране најрођеније браће, непријатељских научних сфера или политичких и економских рачунџија: аустријских, руских, талијанских, турских, грчких, румунских или бугарских.

Са свију су се непријатељских страна износила мнима факта о њиховим правима на Јужну Србију и њен живаљ. Њих је било толико много да су сва ова права и њихови носиоци долазили брзо у опреку и сукобе једни с другима. Али нико од њих не увиде и нехтеде признати, да се они сви боре против једног јединственог народа који живи у тим областима и да је отпорна борба тог народа, за свој опстанак, своју кућу и народно обележје кроз толике векове била тако силна, да је најзад остала победилац и дошла као српска целина у свој народни парламенат.

Од свију српских земаља најдуже и најтеже робоваше тадашња Стара Србија и Македонија. Оне све до данас не видеше белог Бога и сад је тек наступило време где њихови представници имају прилике да у кругу целокупног троименог народа даду гласа о своме постојању, своме спасу и своме животу.

„Да, кад главу раздробиш тијелу, у мучењу издишу членови.“

Сваки је од отимача мислио, ако раздроби главу српскога племена, Стару Србију и Македонију, да ће тиме уништити и остале делове српскога народа. Али се је глава дивно чувала и давала живота свима осталим деловима српског народа. Јер, зар Немања и Св. Сава; Милутин и Душан; Милош и Марко, не беху суштина и мозак ових земаља. Зар Рашка и Косово, Грачаница и Дечани, Неродимље и Призрен, Качаник и Дебар, Прохор Пчињски и Ђорђе Кратовац, Скопље и Штипље, Љу-

тица Богдан и Дојчин, Прилеп, Охрид и Битољ, Србица, Серез и Солун, не бејаху главни живци ове главе, који запајаху и идејно држаху вас српски народ у духовној целини.

Остављене саме себи кроз векове ове земље све до данас беху најбесправније земље на свету и пљачка за све европске и балканске пустилове.

И данас глава жива, очеличена у вековној борби, долази да тражи своје место и чини даље услуге своме роду.

Након историјске Душанове Законодавне Скупштине у Скопљу, после толиких векова, представници потомака народа Јужне Србије, ступајући први пут у благодети грађанских слобода, ново доба развића и напретка свију народа, изјављују: да су Стара Србија и Македонија, данашња Јужна Србија,

**најдрагоценије и најбогатије земље Српског народа;
извори чисте српске културе и уметности;
земље најсветијих српских традиција;
најславније српске прошлости;**

позване да скину копрену која до данас покриваше нашу вековну историју, да обелодане значај наше властите културе и да позову цео троимени народ, да се сви укупно развијамо на темељу својих властитих тековина и створимо нашу властиту културу у кругу осталих слободних цивилизованих народа. Напаћени наш јединствени народ мора понова оживети, мора се регенерисати, и та регенерација може, треба и мора потицати са нашег југословенског Југа.

Од како нас је, никада не бесмо душевна сиротиња. Морал нашег народа био је увек правилан и узвишен. Здравни нагони наше расе, давали су нам од вајкада подлогу од међународног значаја, и због њих је и био могућ наш напредак у светлим данима и наша отпорност у данима невоље и несреће. Било је периода у историји када је наш народ стајао раме уз раме са носиоцима европске културе, и уносио своју добру културу и у остале народе. За тим дуго време патње, кад је он борећи се и чувајући себе, својом културом и костима био бедем и бранио целу Европу од дивљачких најезда и покварености преживелих култура. Када су поједини синови нашег народа а и читави његови делови, склањајући се испред смушене и обесне силе у околне народе, баш у њима постојали људи од великог значаја, чувајући вазда свој народни карактер, а неки од њих

као Тесла и Пупин, својим научним радовима и проналасцима кретали целу европску културу у напред.

Али у доба овог робовања, целог нашег југословенског народа, стране најезде и наше патње око одржања голог живота, нису остале без уплива на нас саме. Оне су нам налепиле нека обележја, која до тада не беху наша својина. Тако, са истока и југа источњачку ленивост у мишљењу, тромост у решавању и византијску притворност; са севера германску саможивост и охолост, аустријску корупцију и језуитизам а у последње време западњачки банкротизам.

На срећу свака од ових пагубних особина није ухватила корена у нашим основима, у великој маси нашег народа, већ само у такозваним горњим слојевима, те су баш због тога и у толико опасније, јер су биле и биће од штетног утицаја на наше душевне особине, наш морал и развој наших властитих нагона и карактера, као и схватања о човечанству и свету те их се зато морамо нарочито чувати.

Па и сама жива садашњост, у којој је наш народ својим несравњеним демократским духом и неодољивој тежњи најузвишенијим идеалима човека и човечанства; својим беспримерним самопрегоревањем и непоколебљивом верношћу; својом легендарном храброшћу и јунаштвом, дао залог о својој снази и култури — доказ су за оправданост наших животних потреба и захтева.

Ми стојимо данас у знаку самосталности и самоопредељења народа — најширој демократији. На тим основима данас је тек пало у део овог поколењу да оснује своју државу. Али наше државно уређење и установе, цео наш државни живот не може бити заснован само по угледу на европско схватање о њима, не може бити само буквална копија њихова. Ми треба да га заснујемо на темељу наше властите културе, користећи се научним истинама васколике науке на свима пољима а нарочито друштвених наука, и да у њему развијамо све здраве нагоне наше расе и чувамо наше народне карактере због којих је, како мало час рекох, и данашња наша отпорност и напредак био могућ и преко којих ће наш троимени народ имати видног удела у душевном животу целе Европе.

Са овим мислима о значају и тежњама Јужне Србије упознати су меродавни фактори као и ви данас. Тиме се је хтело, да се видици и тактика око уређења нове, велике отац-

бине дигну сада на висине Љуботена и Триглава, са којих се боље види но из Макишке низије и прошире дотадањи скучени погледи о уређењу модерне државе. Желело се је јединство троименог а и четвороименог југословенског народа и као основа почетног рада око уређења његове државе на принципима најшире демократије: **кидање са преживелим појмовима и методама и вођење чисте државне и националне политике и никакве друге, а најмање племенске, верске или партијске.**

За Јужну се је Србију тражило, да се она утопи у Краљевину Србију, прошири Устав и Закони на њему основани, тиме даду широке уставне и политичке слободе целом насељу, а укину Уредбе и Наредбе, којима су партијски власници у њима владали за време од три године после првог ослобођења, па хтели и на даље владати.

Укидањем Уредаба отклоњен је немио утисак који је Краљевина Србија имала у целом просвећеном свету због њих и које су много одмагале да се дође до данашњег нашег државног јединства.

Шеснаестог Августа 1919. год. проширен је Устав Краљ. Србије на Јужну Србију и ако је томе било противника. Тадањи Председник министарског Савета г. Стојан М. Протић није потписао овај историјски акт већ његов заменик г. Д-р Корошец.

Овим је актом испуњена вековна жеља народа Јужне Србије и он је државоправно уједињен у своју националну целину. Стао је као једна државотворна целина уз своје ослободитеље и очекивао да се над њим влада по Правди и Уставу, са горућом жељом да одговори својим грађанским дужностима и користи се својим правима, пошто су закони ујемчавали свима подједнака права и дужности и доносили давно и жарко жељену праву слободу.

Мисаони људи међу њима, запојени идеалом јединствене државе и стапања у један сами народ, тражили су основицу на којој ће остварити овај идеал. Стекли су уверење, да би демократско уређење Јужне Србије, и вођење чисте државне политике дало најсигурнију подлогу за уређење целокупне државе. Јер би уређење Јужне Србије, као најглавнијег дела државне целине, аутоматски доводило до демократског уређења Црне Горе, Херцеговине, Босне, Далмације, Војводине а и свих

осталих делова и организовао се најјачи национални блок као основа јединствене државе.

Стварност је била очигледна. На Балкану је народ створио велику а од природе богату државу. Стао се прилагајавати новом стању и трудити, да своје личне интересе доведе у склад са државним интересима, осећајући да у солидности тих узајамних интереса и државном ауторитету који ће те интересе штитити, лежи благостање и државе и појединца. Нарочито после протеривања турске апсолутистичке владавине и злогласне бугарске окупације, народ је ауторитет нове државе уздигао изнад свега. Он га је ценио према свима државним органима, а нарочито према оним најнижима, који су са њиме у сталном додиру. Он до тог доба није имао ни личне ни имовне безбедности, нити добре ни поштене администације; није видео истрајности и смишљености у раду, а најмање систематског, хармоничног рада свију државних органа, што би му све обезбедило мир, да једном душом дахне и преда се несметено своме послу.

Али је стварност исто тако указивала, да је и иза протеривања турске самовласти и бугарске најезде остало још непријатељских клица према новој држави, баш због недостатка државног ауторитета и несмишљене управе и да се те клице стале преко државних граница неговати и уносити, и тиме понова отворати антидржавни и антинационални апетити и уносити забуну у народ.

Стварност је дакле неминовно захтевала, да се ради вере народа у стабилност нове државе и сузбијање антидржавних клица, ауторитет државе уздигне изнад свега и тиме у првом реду заштити држава.

У ту су се сврху морали озлоглашени државни органи из доба уредаба и наредаба уклонити и заменити способним и поштеним, а у колико је могуће више домородцима које народ познаје и има поверење у њима. Тек што се је са тим почело и успело да се бар неки од њих са својих места само помере, понова се за време владе Протић — Лагиња враћају и по трећи пут, буквално исте личности на старе положаје тако, да су исти људи били на тим положајима, први пут после првог ослобођења, други пут после другог ослобођења и трећи пут за време Протићевог кабинета. Па и данас су због углављеног међупартијског односа у влади 7:9 државни органи у Јужној Србији већином исти људи, који су сво-

јим радом по упуствима партиских власника и своју личну корист срозали ауторитет власти на нулу тако, да народ губи веру у стабилност државе. О домороцима се није водило никаквог рачуна, што је узрок те су се антидржавни елементи развили, учврстили и организовали и донели као последицу: угрожавање националних интереса, уништавање српског живља, који бугарске и башкимске комите, разни Бошковићи и Азим Бејте и остали антидржавни елементи сада више уништавају но за време турског робовања, јер у Јужној Србији и данас ништа није јефтиније од српске главе; а све ово у циљу да се етнографска слика Јужне Србије што јаче измени у корист националних мањина. Отворено вам могу рећи, да је број српских глава, пао за последње три године, већи, но за читаву деценију турске владавине, о чему се можете уверити из јавних гласила, као и из званичних извештаја министарства унутрашњих дела тако, да народ Јужне Србије и данас преживљује још једну нову Голготу.

У ту су се сврху морали даље сви **интелектуалци**, које смо кроз деценије за време турско стварали и слали у Јужну Србију, **здружити**, да би улазећи у што ближи и трајнији додир са народом вршили свију државотворну дужност, уводећи га у правилан политички живот и васпитавајући га у демократском духу. Њима у првом реду поверити дужност државних органа сваком по својим способностима и делокругу пређашњег рада, а да им се године проведене на националном раду за време турско, признаду као године службе проведене у служби Краљевине Србије са правом на пенсију. Тек је пре неки дан са тешком муком донет и санкционисан овакав један закон, а мали део примљен у државну службу.

Требало је озаконити, да се **војводе**, **официри**, **четници** и **сви радници националне револуционарне организације** за време турско, **сматрају као први добровољци за народно уједињење** и признаду им права која су добили добровољци са солунског фронта а у првом реду породицама изгинулих и побијених националних радника, намучених и напаћених од сваке руке. Оваког закона ни данас још нема.

Ове две сад наведене потребе морам нарочито подвући. Намера је била да се овога пута спречи погрешан рад и идеологија учињења од стране централне управе после првог ослобођење, која је чудном неком логиком дошла била тада до

уверења да су интелектуални национални радници, у опште цела национална организација за време турско, тако корисна до ослобођења, сада после ослобођења штетна по уређење ове земље и да их треба зато уклонити са терена њеног рада у старе границе Краљевине Србије. Г.Г. Љуба Јовановић министар просвете и Стојан Протић мин. унутрашњих дела 1914 год привели су у дело ову своју замисао. Интелектуални и просветни радници сташе се уклањати депешама, о чему је живи пример међу нама г. Глигорије Божовић, тада наставник гимназије у Јужној Србији а сада народни посланик. Лично сам видео и прочитао поверљиву депешу, коју ми је показао тадањи начелник округа скопског г. Ранко Трифуновић, којом г. министар унутрашњих дела наређује свима окружним начелницима, да се ни једном члану националне организације не сме дати никаква служба, било државна било општинска, а ако је ко има, да се **ив** ње одмах отпусти. Четници и војводе бише гоњени као пљачкаши и осуђивани на по 20 год. робије. У заслугу морам уписати тада већ начелнику округа охридског, г. Јовану Ђирковићу, који је на препоруку организације, и ако покоран слуга свога министра, примао ове гоњене војводе и четнике по другим окрузима у свој округ, заклањао их од очигледне неправде и помагао како је знао и могао.

Отпочето револуционарно решавање аграрног питања, изазвано духом времена, ваљало је свести у правилне границе и брзо окончавати. Пошто смо аграрна земља и наши главни производи плодови земљорадне и сточарства, и како је ових производа, ради животних намирница недостајало, морао се је сваки и најмањи делић земље обрадити. Дух времена је захтевао да се земља даде у својину ономе ко је ради како би је што брже и што рационалније обрадио.

У првом реду требало је дати обрађивану земљу у својину ономе, ко ју је и до тог доба радио, без обзира чија је она својина — правна или неправна — што се је револуционарним путем и отпочело а 14 феб. 1919 привременом аграрном уредбом и озаконило.

Ако који од земљорадника не би имао довољно обрађиване земље, њему у првом реду доделити потребну површину у најближој близини. Вишак обрађиване земље и сву осталу необрађивану земљу делити новим земљорадницима, добровољцима, насељеницима и другима који желе да је обрађују, уз по-

требне алате, семе стоку и новчану помоћ до прве жетве, ако их немају. За Јужну је Србију, при овоме нарочито потребно било пазити на националне интересе и заслуге националне револуционарне организације за време турско, чије је чланове требало у првом реду задовољити и створити економски не зависним.

Беговима, спахијама, и у опште свима дотадашњим поседницима, ма које вере и народности, признати само оно право својина, које је основано на моралним принципима својине и утврђено несумњиво тапијама и другим доказима. Свакоме од њих, чим се изјаве да ће земљу и даље обрађивати, сами или модерним справама, оставити онолико земље колико могу обрађивати — одредити максимум и минимум — а за остало дати накнаду у новцу и припадајућу ренту за време док се је она сматрала као њихова својина, које би трошкове сносила држава.

Ограничити општинске синоре и шуме — § 11. закон о општинама — јер је сваком селу неминовно потребна утрина за стоку и шума (балталуци) за грађу и огрев. Вишак утрине додељивати за обраду у првом реду општинарима земљорадницима те општине, па онда другима из околиних села и насељеницима. Општинама као власницима надокнадити по правди вредност.

Приступити убаштињавању, стварањем књиге „Б“, у коју се уноси тачно свачија својина и премерава. Одређивање својине свршиће прво комисије састављене из једног финансијског, једног аграрног чиновника и троице чланова из општине у свакој општини. Записник у дупликату ове комисије, од којих се један предаје новоме сопственику, биће прва привремена тапија те својине. Доцније, сталним катастрованњем и судским путем у случају размирица, ствар ће се окончати и створити сталне баштенске књиге. Аграрни закон што пре донети.

Развити задругарство организовањем земљорадничких задруга, везујући што више општина у једну и спојити са већ постојећим насељеничким земљорадничким задругама и ујединити Зиратну Банку Јужне Србије са Хипотекарном државном банком.

На жалост, из разних узрока и циљева о свима овим мислима није се водило рачуна, већ се је рад на њима ометао, постигнуто рушило тако, да је и аграр, једна од најглавнијих

чињеница за мир и поредак у држави и државно уређење, постао у Јужној Србији прави камен спотицања и незадовољства и једно од најглавнијих узрока свима антидржавним невољама.

Привремено Народно Представништво завршило је свој рад са познатим ни мало повољним резултатом. Расписани су избори за Уставотворну скупштину на дан 28 Нов. 1920 год. и одређен рок од две године, за које би време она донела Устав, претворила се у Законодавну, донела законе основане на новом Уставу и завршила свој рад Новембра 1922 године.

Посланици Јужне Србије нису били задовољни радом Привременог Представништва и ако су успели били, да у њему својим радом остваре вековну жељу народа Јужне Србије и прошире Устав Краљевине Србије на своје крајеве, једини позитиван успех. Силом околности, подељени у два посланичка клуба, они у току свога рада увидеше, да међу ме-родавним политичким факторима оба клуба, нема разумевања за стварне прилике њихових крајева, ни воље за вођење чисте државне и националне политике и што их је било, једва замeтака у демократском а ни трага у радикалном — већ само смисла за партиску и личну борбу, и што је најгоре, код обо-јих тенденције, да их личним концесијама задобијају за своје партијске сврхе, и сведу на свој ниво, под видом партијске дисциплине. Демократе Јужне Србије са својим посланицима протестоваше својим Меморандумом против оваког рада. Тражише да се Меморандум у клубу претресе и дискутује, како би тиме јаче истакли своје тежње и сузбили погрешне појмове. Нису успели. Меморандум су изасланици конгреса могли само предати партијском вођству и он је остао у архиви.

Стеченим изборним законом народ је Јужне Србије сада први пут имао могућност, да самостално отпочне свој политички живот; његова интелигенција и вође први пут позвани да оправдају жеље које је на њих полагао и ако је рок био врло кратак. Устав је дао широка политичка права, народ их је захвално примио и увидео да му је дужност да сарађује на изградњи нове државе.

Основе за ову сарадњу црпео је из свог животног искуства и своје историје. У ропству је научио, да су производња и рад једини услови за самоодржавање. Да је производња у већој мери додељена жени а човеку, поред рада, физичка одбрана живота, и да је у заједничком раду човека и жене једино

могуће одржати основну друштвену јединицу — породицу, и у њој кроз предања сањати о некадањој слободи и слави. Стварна економска јединица била му је дакле породица, а политичка — држава, само идејна. Гоњен нагоном самоодржања, он је у породици и задрузи организовао рад и производњу до крајње могућних граница, без помоћи науке и светског искуства — сâм, својом богоданом културом. Жудео, да породицу и задругу прошири у већу целину — државу која ће својим ауторитетом организовати рад и производњу, као у породици и правилно поделити међу своје грађане њихове производе, како би свако био миран и довољан и спасао се насиља и неправде које је тако тешко сносио у ропству.

Улазећи први пут самостално у политички живот, обогаћен сада и једним политичким искуством, радом Привременог Народног Представништва, и Управе на своме огњишту, он је за изградњу нове државе хтео нову организацију у чији би програм унео своје идеје о јединственој држави и народу и принципима демократије (течене у најјезовитијој школи живота — ропству ради одржања својих природних нагона и карактера) и тиме кориговати методе политичког рада пређашње Краљевине Србије а и нове, поникле по другим покрајинама при стварању нове државе Срба, Хрвата и Словенаца.

Осећајући се стожером југословенског блока, због стапања његовог у један *сами* народ и стварања могућности да се још неуједињене југословенске масе и оне заостале и данас у ропству уједине, те потпуно Југословенско јединство оствари, народ је Јужне Србије тражио од нове организације, да њена политика буде: **Организован и уједињен рад свију држављана; чиста државна и национална политика а не лична и партијска.**

И ако се је о његов меморандум оглушавало, он је чврсто на њему стајао, организовао се у своју нову Демократску странку и истицао своје синове као кандидате за народне посланике.

Али једно је мислио народ а друго партијске вође у Београду; једно камила а друго камилар. Народу су требали држава и нација, партизанима куглице. Ситуација је била иста, као данас пред предстојеће изборе, ако их буде било, јер још стојимо у знаку партијских владавина, а држава и нација су последња брига.

Једини противник овом схватању била је нова државо-творна Демократска Странка Јужне Србије, основана на темељима национално-револуционарне организације за време турско, која је у свој програм унела нове идеје, модернизовала своје методе, и прикупила око себе цео живаљ, нарочито хришћанске масе. Изјавила се је била за једну једноставну Демократску Странку у целој Југославији и тражила да се уједињење свих демократских група у земљи што пре оконча, јер је у томе с правом очекивала свој коначан успех и победу.

У борби за своју слободу против Турака ове су се масе биле поделила у две револуционарне организацје: једну за уједињење са Србијом и другу са Бугарском. У овој последњој постојала је и једна фракција, која није тежила ни Србији, ни Бутарској, већ тражила нову независну државу Македонију изјављујући да тај крај није етнички ни Србин, ни Бугарин, већ нарочито југословенско македонско племе са засебном државном идејом. У нади да ће своју идеју кроз Бугарску остварити ставили су се били безусловно њој у службу, а ова их је из себичних разлога издржавала.

За време револуционарног рада ове су организације једна према другој, како кад, биле јаче или слабије, у колико су материјални и политички упливи Србије и Бугарске, одређивани европском политиком, били јачи или слабији.

Пред сами рат за време младотурског режима српска је револуционарна организација стајала одлично. Имала је три митрополита; четири посланика у турском парламенту; једног сенатора и другог у изгледу; велики број школа и цркава; у свима местима своје револуционарне одборе; три јавна гласила „Цариградски Гласник“, „Вардар“ и „Глас народа“ у Скопљу, и знатан број војвода и четника по шумама. Одржала је конгрес националне организације у Скопљу са преко 70 изасланика свију одбора под преседништвом скопског митрополита г. Вићентија и изабрала Централни револуционарни одбор са председником Богданом Раденковићем, кандидатом за митрополита обудовеле рашко-призренске епархије.

Пошто је процентуално на 100.000 становника у Турској Царевини долазио један народни посланик могло се је рачунати да је ова организација представљала бројно 400.000 душа, а према броју митрополија, у којима је било, и онима у којима

је требала имати своје митрополите, овај би број био сигурно још већи

Међу војводама и четницима на терену у то доба, био је знатан број српских официра, подофицира и добровољаца комита: делом Србијанаца, делом домородаца васпитаних у војним школама у Београду, а делом и из садашњих југословенских покрајина тада под Аустријом, Хрваћана и Словенаца, све младих идеалних патриота запојених силним идеалом југословенског народног уједињења и јединствене државе који се сви безусловно ставише на расположење револуционарном одбору и на терену радише само по његовим упуствима, што као очевидац с поносом могу потврдити на овоме месту. Од живих учесника овога покрета данас су међу нама поред осталих четник г. Илија Шуменковић и војвода Димитрије Чичевић.

У рату 1912—13 године ова је организација припомогла српској војсци да у своме налету, за три недеље буде у Солуну, а не мања је и њена заслуга, што су још тада јужни крајеви са Битољем присаједињени новој Србији, у натов извесним дипломатским споразумима, при чему су главног удела имали тадашњи командант Прве Армије Њ. В. Краљ Александар и шеф Главног Генералштаба Војвода Путник, а које су Бугари препадом на Брегалници хтели осујетити.

После уједињења, ради владавине и уређења Јужне Србије дошле су познате Уредбе и Наредбе без припита народног. И ако са притајеним негодовањем, народ их је морао примити, али је организација смерним путем у два маха, на Никољдан. 13 год у дому г. Стојан Протића министра унутрашњих дела и почетком 14-те године у његовом кабинету упозоравала овога на рђаве последице које могу произићи из оваке управе. После првог састанка изгледало је да ће се ствар у неколико поправити. Г. Протић је тада прећутно као одобравао даљи рад организације, у ком би циљу био понова покренут „Вардар“ и чуо њезине жеље, да Јужна Србија буде заступљена у Парламенту својим посланицима, који би у њега унели нове крви и свежине, пошто је парламенат био на издисају и фузионашка се већина, једва одржавала, само због нередовних прилика у земљи. Организација је покренула свој „Вардар“, продужила национални рад, модернизирала своја средства и методе, старајући се да цео живаљ Јужне Србије постане једна држа-

вотворна целина. Како је од свог постанка перхоресцирала сваку партијску политику, то се и овога пута, по жељи радикала није хтела одредити партијски и одобравати рад њихових чиновника ни државних, ни општинских, нарочитим избором тамо упућених. Изазвала је тиме код њих, а кроз њих и код других политичких партија у Краљевини, најпре неповерење, па и недостојна подметања, да је непатриотска и тајна црно-рукачка превратна организација. Хтели су, шта више, о овоме уверити и самог тада Наследника Престола Њ. В. Краља Александра.

„Вардар“ је изашао свега у 23 броја, и након месец дана био забрањен, као и све друге нове установе, а људи познатим телеграмима прогањани. Ради обавештења и протеста против ове неправде, председник организације г. Богдан Раденковић и ја лично по други пут дођосмо г. Протићу у Београд. Тражили смо да се забрана са „Вардар“-а дигне и органише национални рад.

„Недам никакве организације“ рекао нам је г. министар; и са одговором: „кад је тако г. министре, ми ћемо и даље остати покорна раја и чекати своје време“ мисмо се разишли.

Народ је и даље сносио Уредбе и наредбе, одговарао својим грађанским и војним дужностима тако, да је најзад добио признање са највишег места.

Дошао је рат са Аустријом. У биткама на Смедереву и Костолцу батаљони Јужне Србије показаше узорно на делу своју љубав према Краљу и Новој Отаџбини, борећи се херојски против Аустријанаца које потукоше и заробише. Једном наредбом Врховног Команданта тада Наследника Престола, Њ. В. Краља Александра целој српској војсци, за ова херојска дела, проширен је Устав Краљевине Србије на целу Јужну Србију. Сузе захвалнице блистале су у очима ових јунака при читању ове наредбе, а из душе целог народа Јужне Србије дизала се је топла молитва Свевишњему, за дуг живот и напредак свога народног Краља, који разумеде њихову вековну жељу, да живе слободним животом својих ослободилаца и оствари је.

Али Влада и партијске групе учинише, да се ова височајша наредба одстрани из неких формалних државних разлога, а тиме овога пута изигра вековну жељу народну и вољу народног Краља.

Иза аустријског дошао је брзо Светски рат и са њиме ужасна бугарска најезда. Под упливом Немаца, Бугари су огла-

сили најбруталнију борбу за опстанак у животињском царству као своју идеју водиљу. Уништи, уби без размишљања свога противника, Бугарине, тиме вршиш природни закон и добро дело, постајеш најспособнији за живот, јер ти живиш а он је мртав. Остајеш сам, постајеш надчовек, бог и владаш васионом. Ову најстрашнију заблуду принципа социјалне еволуције, применљиву само на животињску јединку, усвојили су као глави принцип социјалне еволуције и за велике друштвене јединице — народ и државу. Огласивши физичке особине, бруталну силу, као главну особину човека животиње, а душевне особине човека, духовног и социјалног бића, као споредне. Том доктрином која је науком оправдавала најниже нагоне, успаваше савест, човека Бугарина, те тако бугарски народ изгуби равнотежу у односу који треба да влада између човека и животиње. Етици социјалне еволуције — самоодрицању индивидуе у корист друштва, **жртву самој себи** са својим најдрагоценијим особинама у облику сантимерта, емоције и идеала, истакоше етику индивидуалне еволуције — **жртвовати друге за одржање себе самога**, при чему су само физичке особине меродавне.

Шта су све починиле, са оваким менталитетом и оружјем у рукама, ове у човечијем облику бугарске животињске руље у Јужној Србији, познато је целом свету из међународних и наших извештаја о њима. Оно, што је народ Јужне Србије, а нарочито оних 400.000 душа наше организације у првом реду пропатио, колико уништења, зверства, злочина, пустоши и мучења преко своје главе претурио, згражавало и зграњавало је цео цивилизовани свет. Све што није могло преко албанских гудура побећи, нарочито интелектуалци, свештеници, учитељи и виђени људи из народа са митрополитом Вићектијем на челу бише предати мучењу, мачу и огњу, а народ бачен на милост и немилост ових зверова и њихових помагача — **заостале бугарско-маћедонске организације на лицу места**. Ови последњи, за трен ока заборавише сва добротинства и братску љубав коју им први ослободитељи указаше. Неблагодарне вође бугарске организације са члановима својих одбора у свима местима, похлапни на земаљска добра својих противника и затровани звером, бацаше му у чељуст и робише несрећни народ а нарочито чланове наше револуционарне организације. Цео народ Јужне Србије, чак и они који се за време турско Бугарима изјављиваше, увиде, какву му је слободу Бугарска на-

менила била, и разлику између њих и својих првих ослободитеља па преклињаше час, кад је први пут за њихово име чуо и за њих се изјављивао. И ако наша управа за време првог ослобођења не беше праведна и пуно у вољи народу, ипак је била боља од ових ужаса, те је из дубине душе зажелеле. Под терором стаде се поново прикупљавати и организовати, примати и заклањати веснике и раднике који са солунског фронта долазише и аеропланом долетоше. После пробоја сав је листом стао уз своју узданицу српску војску и народног краља и свим силама помогао народно ујединење и као војник и као грађанин.

Док је народ, ређајући се у редове војске, потицао са њоме Београду, Сарајеву, Загребу и Љубљани, око непобусаних гробова својих мученика палио воштанице и давао помене, крпарио своје огњиште како је могао и бринуо за насушни хлеб, вршећи своје војне и грађанске дужности, централна управа у Београду, неодлучна да разуме дух времена и окане се партијских назора и метода, учини понова кобну грешку, оживе Наредбе и Уредбе и врати познате људе из 913—15 г. на старе положаје у Јужну Србију сада са још лабавијим поратним моралом и појимањем својих дужности и права. Тиме освешта ређашњи рад и постаде сама узрок ометању правилног уређења нове државе, исто онако као и централна управа за време 13 до 15 године, изазивајући незадовољство и оживљавајући разорне антидржавне и анационалне клице. Вође бугарске и башкимске организације са својим помагачима пуни напљачканог злата и добара, сташе се лагано извлачити из својих сигурних склоништа и уз добре напојнице завлачити под скут њима и пређе добро познатим представницима власти, а кроз њих и утицајним партијским личностима у Београду.

Пред изборе радикална је странка и овог пута остала верна својој традицији и предњачила својим партиским сепаратистичним радом. Ослоњена на своје чиновнике помоћу којих су пашовали у Јужној Србији, приписујући само себи у заслугу што се је она ослободила и троимени народ ујединио, мислила је да ће успети. У брзо се је осведочила да својим радом од 1913 до 15 год. није добила поверење, нарочито од стране хришћанских маса, те зато се окрете од хришћанских маса и ослони на **муслимане**. Али не на лојалну широку муслиманску масу, малог човека, сељака и занатлију, већ антидржавне бегове и спахије. Ови су по њиховом мишљењу били

апсолутни господари муслиманских маса, везаних једино за њих својим верским осећајима и ступњем свог социјалног развића. Све ово у циљу задобијања куглица и наметања својих људи из Краљевине за народне посланике.

Овај заразни пример није остао без уплива на главне одборе и вође осталих странака.

И **Демократска Заједница** није се могла отрести радикалских манира. Имала је за себе демократе Јужне Србије, али није хтела примити њихов програм. Уверена да су радикали задобили муслимане, хтела се је ослонити само на **хришћанске масе**, и њих задобити за своје партијске циљеве. Огласила се је за партиску политику и трудила, да за њу задобије што више присталица којима би наметнула, што већи број својих кандидата за народне посланике, нарочито својих виђених људи из Краљевине, које тамо није могла пласирати из разних узрока. Овим је поступком припомогла цепању државотворних маса и стварању фракција у њој.

Републиканци као нова странка, слаби и у северној Србији, нису могли наћи одзива у Јужној Србији и ако је монархистично осећање овдашњег народа традицијом утврђено али турским апсолутизмом поколебано, било доста слабо. Поред тога радом највишег представника извршне власти, који је разумевао и остваривао његове вековне жеље и трудио, да се поправе друштвене и политичке неправде брзим демократским реформама оно је почело понова јачати. Тактика рада била је као и код осталих — партијска: идеја је уношена, тражиле се за њу присталице у нади да се добију **посланички кандидати**.

Социјалисти су за време од три године после првог ослобођења из заметака тајне социјалистичке организације за време турско, организовали јавно своју странку, према приликама бројно доста угледну. Квалитативно било је у њој солидних социјалистичких елемената, али већина, скуп несолидних разорних елемената са шовинистичним антидржавним задњим смеровима. Како је после рата у нашој социјалној демократији настало превирање и у тој борби **комунисте** добиле превагу, и у Јужној Србији су, и иначе несолидне социјалисте, одгурнули центрумаше и пригрлили за себе погодније комунисте.

Ни **комунисте** нису имали разумевања за стварне прилике у Јужној Србији у којој не беше ни трага о комунизму

и каквој комунистичкој организацији. И они водише партијску политику, грешећи се о своје основне програмске идеје. Идејни из Београда, да би изазвали **бољшевичку револуцију** у земљи, ослонише се на најреакционарније факторе: бугарску антидржавну и исто тако башкимко-верску арбанашку пропаганду, обе помогнуте од страних непријатељских држава. Тиме несвесно посташе њихове слуге и допустише да их ови довитљивци и њихове вође искористе за своје задње смерове. Масе су биле незадовољне постојећим стањем у држави. **Унутрашњи непријатељи**, да се лично заклоне од одговорности пред земаљским законима, подметуше ове идејне а и лично заинтересоване комунисте као праве одговорнике, на чело својих злочиначких намера, како би на предстојећим изборима пред Европом утврдили, истина на вештачки начин, двоструке **анационалне мањине** ове покрајине и потпуно недораслу централну управу.

Национална турска организација, у ствари антидржавна феудална беговска организација, потпомогнута радикалима и централном управом у Београду организовала се је на чисто верским основима прикривајући свој средњевековни карактер у „**Џемијет**“ — муслиманску организацију, за одбрану неких нарочитих муслиманских права. Сам назив „Џемијет“ већ је показивао, да је он само продужење добро познатог башкимског џемијета из доба последње турске владавине јервође осташе исте: Неџиб Драга и брат му Ферхад, Темал Кумбарација, Халимбег Дерала, Цена Ризабег, Исмет Карабег, Емин Јашар и други, сви присни пријатељи **Хасан бега Вучитрица, Бајрам Цура** и осталих избеглица у Албанији а повереника **Кемала** и **Енвер паше** из Ангоре и њихових пријатеља бољшевиста.

Уплив ових људи на муслиманске масе лежао је у верском осећају те масе и њеном социјалном развићу да иду за вођама својих фисова, који су ово поверење вазда злоупотребљавали у своју личну корист.

Њима се придружише нови **хришћански бегови и спахије** који истим путем, отмицом и ујдурмама својих чиновника за време првог ослобођења, покуповаше у бесцење од турских избеглица чифлуке, шуме и мајдане те се изједначише с њима. Заједничка борба против аграрне реформе још је више утврдила ове везе и као последицу донела законско признање це-

мијета као организације у држави и истицање листа турске националне организације за избор народних посланика.

Из статистичких података о избору народних посланика на дан 28. Нов. 20. год., коју сваки при руци има види се, да је изабрано 7 посланика турске националне организације и то: г. г. Кенан Зија, Али Шефик Муртеза, Мехмед Алија Махмутовић, Махмут Јумеровић, Емин Јашар, Настас Петровић и Спаса Нићифоровић. Међу пропалим кандидатима на тим листама налазе се: г. г. Ранко Трифуновић бив. окр. начелник, Бора Миловановић адвокат, Пуниша Рачић трговац, Милосав Рајчевић адв., Велимир Анђелковић адв., Јован Алексић директор гимназије, Никола Дрмончић адв., Панта Јовановић професор, Миливоје Остојић инжињер и Петар П. Јовановић секретар мин. иностраних дела. Чиста радикална листа добила је 5 посланика г. г. Марка Трифковића, Јована Ђирковића, Живка Поповића, Мусу Шех Заде и Бејтулу Реџеповића. Нису изабрани г. г. Миленко Веснић председник Владе, Алекса Станишић директор учитељ, школе, Панта Гавриловић пуномоћни мин. у Тирани, Д-р Којић шеф кабинета мин. председника. Поједини међу њима били су и на радикалним и на турским националним листама.

Рад џемијета и радикала, као турске националне организације, поред изборне борбе пред 28. Новембар 20. год., потпуно је обелодањен на џемијетском конгресу одржином у Скопљу априла ове године. Конгрес је отворио председник г. Кенан Зија речима: да се је конгрес могао састати једино благодарећи радикалима. За подпредседника је изабрат г. Исмет Карабег. Поред изасланика Џемијета учасници су били и сви посланици муслимани турске националне организације, муслимански посланици радикали и четири посланика муслимана демократске странке. Двоица демократа, посланици Сајфедин бег Махмутбеговић и муфтија Салихбеговић нису присуствовали конгресу, јер неодобравају ред џемијета.

На конгресу су сви посланици свечано изјавили: да се они од данас сматрају у првом реду као џемијетски посланици, посланици муслиманске организације за одбрану муслиманских права и као тактичну политику усвајају: корпоративно прилажење радикалном посланичком клубу, који им је обећао, да ће све њихове захтеве испунити, нарочито оне о аграру, организацији муслиманских школа, црквеним добрима, шеријату и

калифату. Четворица демократских десидената такође су пристали на ту одлуку, уз ограду, да ће ако радикали не испуне своја обећања, имати права да се у погледу на друге партије сами одређују, остајући и на даље џемијетски посланици. Остали рад конгреса био је на што чвршћој организацији и изградњи својих захтева.

Поред јавног рада неки од највиђенијих чланова конгреса држали су још и поверљиве састанке у кући познатог Исмаил Хаки-а у Скопљу на којима је решавано да се по угледу на бугарску организацију упути Меморандум члановима Ђеновске Конференције г. г. Поенкареу, Курзону, Шанцеру, Чичерину и Изет-паши у коме да се тражи, да се „поробљеним муслиманима“ Јужне Србије даду сва политичка права која по Сен-Жерменском и Севрском уговору имају националне мањине. Да за овај антидржавни поступак не падне сумња на чланове џемијета решено је, да се ван земље, у Цариграду, избере одбор од виђених избеглица муслимана из Јужне Србије који ће овај меморандум израдити и предати у Ђенови. Ово је решење остварено, меморандум предат о чему су бугарска и наша јавност преко својих гласила обавештени, па сигурно и наша Влада.

Ни млада Демократска Странка није могла потпуно одолети партијском утицају, ни притиску централне управе. И она је чинила кобне грешке.

Као представник народа, чији је морал од увек био правилан и узвишен, она је и овога пута хтела заборавити сва недела запустеле браће, пружити им руку под условом, да се покају, кроз судове и помиловање очисте и искрено придруже државотворној националној целини.

Али вође бугарске револуционарне организације и башкимски бегови, златом и добрима у милости код управних органа и партијских величина у Београду, а грехом и мамоном везани за спољне непријатеље Бугаре и Турке, оживеше старе организације и удружени камом и бомбом држаше у страху и трепету сваког свог старог члана недајући му да се покаје и слободно определи. Демократе су им требали као и друге странке да се иза њих заклоне како би успешније радили.

Странка је искрено примила ове лицемере у своје редове као равноправне чланове и истицала као часнике у свима одборима. Што је ово истицање узело скоро и разумне мере било је узрока у самој странци због уплива из Београда. И

Демократска је Заједница са својим Главним одбором и члановима у Влади сматрала Јужну Србију као своју прџију, ново поприште за задовољавање својих партијских циљева. Оглушавала се о њене жеље и захтеве демократа. Изигравала дате концесије, јер су Устав и закони само фиктивно важили за Јужну Србију. Сматрали да су синови овог народа недорасли да створе ма какво мишљење о држави и њеном уређењу, а недопуштењем да дођу на упливна места у држави ни најнижа а најмање у Влади изоловала и омаловажила овај народ па у друштву са осталим партијама створила данашње стање у Јужној Србији у коме сва та пропаганда налази одзива и помагача.

Ове је назоре заједница убацила и у саму странку нарочито међу њене интелектуалце, састављене у првом реду из домородаца и виђених чланова српске револуционарне организације као већине; затим из просветних радника и чиновника свију струка упућених на дужност и грађана из Краљевине досељених у ове крајеве: нових демократа бивших чланова бугарске организације и муслиманских отреснијих занатлија еснафлија и сељака.

Под упливом Заједнице неки од домородаца и поједини из Краљевине подлегаше и огресише се о првобитни странкин програм. Прихватише њезине назоре борбу за куглице и опортунизам према осталим странкама. Уз њих су без по муке стали чланови бивше бугарске организације из својих скришних разлога. Говорили су да је за успех на изборима неопходно потребно ослонити се на хришћанске масе и да су ове масе са куглицама по њиховом мишљењу у рукама екзархиста и њихових вођа. Зато је потребно истицати за демократске председника општина, часнике по одборима и народне посланике претежно њихове упливне људе и препоручене угледне демократе од стране Главног Одбора а само по неког од њих. Чланове српске организације, представнике истина сигурне хришћанске демократске масе али по њиховом мишљењу у мањини, требало би од кандидације одстрањивати, јер су они у очима екзархиста само окореле шовинисте и били деценијама њихови крвни непријатељи, којима никада не могу поклонити своје поверење. Како уз то, говораху они, и остале партије кокетују са екзархистима, а комунисти признају њихов бугарски етнички карактер и обећавају школе и цркве на бугарском језику, то

би се овом методом сузбили њихови упливи и осигурале кулице. Из тих разлога очигледно је, веле они, да су интелектуалци српске организације не само непогодни за кандидације, но и од директне штете за странку, па би требало да то увиде и сами се у интересу овако схваћене странке повуку.

Ове назоре Главног Одбора и њихових присташа у новој странки примише сви одбори Демократске Странке Јужне Србије на знање. Али је предратна српска револуционарна организација брижљиво чувала своју војску добро дисциплиновану и сигурну.

У малом размаку пред изборе општинске и народних посланика све су заинтересоване странке радиле позитивно журно и свима средствима. Дошао је 28 Новембар, пао снег, не да покрије земљу, већ да свака зверка покаже свој траг.

У место једне државотворне листе појавише се њих пет и у њима цепања на фракције. Те су листе биле: демократска радикална, турска национална, сада већ џемијетска, комунистичка и републиканска.

По свршеном избору од 55 посланика: републиканци не добише ни једног, радикали 5, национална турска организација 8, комунисте 18 и демократе 24.

У натов новим тежњама у странци, демократе Јужне Србије изабраше већину домородаца; троицу синова својих фамилија прешлих из давнине у Србију; три адвоката и једног директора гимназије познатих радника за време првог ослобођења, једног искреног поборника народног ујединења, из бугарске организације и шест муслимана. Овим документоваше свој програм и Меморандум.

Највећи број гласача дала је српска организација, затим мали муслимански човек: еснафлије занатлије и сељак који се одвојише од бегова, и најзад нешто поштених гласача из бугарске организације. Вође бугарске организације са свима својим члановима гласаше по команди из Сефије за „Црвената кутија“, за комунисте и тиме се је Демократска Странка на делу уверила у њихово лицемерство.

Од шест муслимана посланика демократа свега двојица одржаше реч а четворица у току даљег рада прекршише, гласаше против Устава, огласише се као џемијетције, стварајући са њима и муслиманима радикалима нову групу „Муслимана Јужне Србије“, која се данас наслања на Југословенску Мусли-

манску организацију из Босне са својим симпатијама за г. Спаха, као вође једног њезиног дела, и овде лицемерићи јер у јавности изјављују да ће остати самостални.

Да искупе обећања дата народу у своје име и име Демократске Странке, нови изабрани 24 посланика Јужне Србије уђоше у демократски посланички клуб. Са жељом да клуб тачно обавесте о стварним приликама свога краја и кроз њега приведу брзо у дело потребне демократске реформе у Јужној Србији 15 Децембра 1920 год. они сви у оквиру демократског посланичког клуба образоваше „Групу посланика Јужне Србије“ са својим секретаријатом. И ако су у тој групи били људи од еминентног политичког значаја г.г. Коста Стојановић и Др. Коста Кумануди, ово дело није наишло на потпуно разумевање од од стране вођства Демократске странке, већ се примило са неповерењем и жељом да се одустане од оваке групације у клубу, са наговештењем да се тиме у странци испољују неке тежње за покрајинским владавинама и аутономаштвом.

При свем том група је остала на својој замисли и одпочела рад у клубу. Саветујући се међусобно, група је вођству странке, клубу и појединим члановима у Влади износиле своје захтеве и лично и у пленуму.

Ти су захтеви поред многих других били у главном следећи:

1. Ради уређења Јужне Србије не предузима ништа без припита тамошњег народа; и саветовања са њиховим посланицима а ради пацификације тог краја; гонити само ~~би~~иновнике, познате типове роварења и антидржавне елементе а недирати у широке народне масе.

2. Устав и законе на њему основане примењивати стварно а не као до сада само фиктивно, у циљу партијских интереса. За вођење чисте државне политике у првом реду, а партијске само у складу са њоме: ревизију странкиног програма и јаче уношење у њега економских, привредних и социјалних рефорама.

3. За унутрашњу политику: осигурање личне и имовне безбедности, реорганизацијом службе за јавну безбедност са поштеним чиновциштвом, што је могуће више домородним и људима који онај народ познаје и у којима он има поверења. У недостатку ових, узети као идеалисте младе свршене правнике и остале универзитетлије у што већем броју. Анкету за извиђање чиновничких злоупотреба од 913—20 године, и екзем-

пларно кажњавање криваца, ради враћања вере народа у ауторитет државе.

Ради пацификације: установити у Скопљу један **Извршни одбор** од чиновника и посланика под преседништвом једног **виђеног државника као владиног комесара** — предложен је тада г. Воја Маринковић — како би се тиме, јединству разорне акције ставило на супрот јединство против акције, пошто се из Београда не може тамо са довољно разумевања руководити рад. Њему подчинити цео државни апарат, поверити старање за хармонични координациони рад свију управних ресора. Бирање окружних начелника и у споразуму с њима средских начелника. Прогањање не само качака и хајдука са оружјем у руци по шумама, већ свију објеката разорне акције на целој територији, нарочито антидржавних организација и њихових домаћих и страних агената.

4. За спољну политику: она је поред општег и доминантног значаја за пацификацију. У министарском савету одржати комитет министара за општу политику. Проширити Просветно-пропагандско одељење тог министарства и организовати га као Балканско одељење, коме се поверава извођење спољне политике са граничним државама Јужне Србије: Бугарском, Турском, Албанијом, Грчком, Италијом и Румунијом. Од посланика државотворних странака нарочито радикала, демократа и земљорадника, као бројно најјачих, образовати један Балкански комитет који би преко министарског комитета, обавештавајући и контролишући, регулисавао рад Балканског одељења и Извршног одбора у Скопљу. Ову је солуцију Група Посланика Јужне Србије прихватила због тога, што је дошла до уверења да је образовање одбора за спољну политику из целе Уставотворне скупштине нецелисходно и немогуће, из разлога њеног партијског шаренила.

5. У аграрном питању: брзо и рационално решавање и спровођење примљених привремених уредаба о аграру од 14 феб. 1919. уз своје мало час наведене погледе ради њихових потребних измена. Завођење баштенских књига и система тапија као у Србији. Што брже извести катастар.

6. Повећати производњу дувана као и опијумску производњу, дозволити слободну прераду, укинути данашњу режију дуванску и место ње завести систем бандероле, која држави доноси много веће приходе и своди на најнижу меру режијске трош-

кове. Тим пре, што је производња опијума у Јужној Србији посрнула а лоза пропала, те народ упућен више на дуван

7. Регулисати трговину са опијумом и избећи солунски труст. Испитати узроке слабих опијумских жетава у последње време, да ли не леже у земљишту или семену.

8. Ослободити потпуно трошарине производњу пиринца у земљи.

9. Враћање наших правних грађана, избеглих из буди којих узрока у иностранство — Бугарску, Албанију и Турску, и општу Амнестију, као средство за пацификацију решити, правилно само с погледима на државне интересе а не као што се је почело делимично и неправедно у циљу партијских интереса и личну корист појединих посланика.

10. престати са противуставним позивањем на кулук и појединаца на војне вежбе, као и са одузимањем стоке од народа за војне потребе — без накнаде — и,

11. Као најглавнију тачку подизање и оправке путева и жељезница у опште, што боље успостављење саобраћаја без кога нема живота Јужној Србији.

Резултат рада ове групе у клубу у Влади и овој Скупштини, данас је очигледно — потпуно негативан, Као последица оглушавања о захтеве ове групе, створено је у Јужној Србији садашње још несносније стање, које одјекује по свима покрајинама целе државе и изазива суморне изгледе за будућност. Оно се новим законима, нарочито о подели земље на области, и изборним законом, као и питањем о ревизији Устава и даље само погоршава.

Данас је наша држава, створена напорима целокупног народа, у својим основима фондирана и сигурна као и најсигурније данашње европске државе. Разумом, поштењем и организовањем производње целог народа у једну целину, тих неминовних захтева за живот данашњих држава, она би се средила учврстила и при решавању светских проблема заузела достојно место. —

Међу тим у току рада ове скупштине о држави се води најмање рачуна. Све је у знаку партијске политике. Свако сматра државу као своју прђију и уверен у њену сигурност искоришћује њена добра и ауторитет у своје себичне сврхе. Скупштинске већине са својим владама траже власт и куглице. Опозиција у већини тако исто. Без заједничке идеје водиље о

држави и њеном уређењу боре се и клеветају узајамно оглашујући сваког противника као непатриоту, сепаратисту и аутономаша, поборника племенског издвајања и разних култура, безверника, уставног ревизионисту, антидинастичара, у опште као разорни елеменат у држави.

Недовољне досадашње организације појединих народних делова биле оне политичке, социјалне, економске или привредне, чине а уступају места великој јединственој организацији целог народа у држави, јер је данас држава основна друштвена јединица и споразумни цео јавни рад свију држава на континенту, циљ васколиког човечанства.

Садашња коалициона Влада са својом релативном већином радикално-демократском ведри и облачи у земљи, и представља себе као једину чињеницу за спас отаџбине и парламентарни режим у њој. Затварајући очи пред стварним приликама неће да разуме дух времена, већ ради самоодржања и власти, чине узајамне концесије један другоме вођене нечувеним опортунизмом и за љубав једне политичке клике разједињује овај вредни и јуначки народ и испољује једне према другима.

Да би се одржали у Јужној Србији, радикали фаворизирају реакционарне бегове, бирају се као посланици националне турске организације, гонећи чак и лојалне муслиманске сељаке и занатлије који се отимају од беговског терора. Тиме учврђују антидржавну џемијетску организацију и упућују на заједнички рад са бугарском. Користи, које од оваког рада очекују биће на будућим изборима очигледно негативне. Јер радикали, као што се је на последњим изборима утврдило, имају у Јужној Србији из врло познатог разлога, врло незнатан број присташа, помоћу којих су добили од 55 свега 3 посланика — 6.4%. — У коалицији са џемијетом њихови ће се бирачи утопити тако да ће Џемијет добити све посланике а радикали ни једног. Ван сваке је сумње да се џемијет неће претворити у радикалну странку, већ остати веран свом програму. Трудиће се да групише све муслимане Јужне Србије на верској и беговској основи, коалирати са босанским муслиманима у верску и сепаратистичку групу Спахову у нади да створи велики муслимански блок од 1,500.000 муслимана, једну од највећих сметњи народном и државном јединству.

Вођство Демократске Странке незадовољно радом демо-

крата Јужне Србије и ако су добили 24 посланика, истина завидан број према другим покрајинама али већину нежељених кандидата, не виде да је Главни Одбор, својом идеологијом и погрешкама био узрок, што демократе Јужне Србије на последњим изборима нису однеле потпуну победу и да радом према „Групи посланика Јужне Србије“ у клубу и даље греше.

И сами недовољно сређена целина, под видом партијске дисциплине и опортунизма према радикалима не прихватише ни један предлог ове групе као целине, тичући се коренитих рефорама за уређење Јужне Србије или програмских у странци. Не дадоше јој достојно место према њиховом бројном стању у клубу и влади, већ се трудише да је разрибају, обећавајући појединима из групе, преко својих чланова у Влади, извесне концесије за њихове округе и личне жеље, које су у већини случајева остале само обећања.

Растројство у клубу тиме је прелазило и у групу, а радом Главног Одбора на терену и у странку на дому, по окружним и среским одборима. Незадовољни оваким радом, неки посланици напустише клуб, али увиђајући опасност по државу и странку осташе и даље чланови странке, захтевајући од својих другова, из разлога што се радом у клубу не може ништа постићи а ван клуба много, да сви се издвоје из клуба, по угледу на Дражу Павловића Косту Стојановића и Скерлића према радикалима и по могућству са осталим клубским левичарским елементима, образују нов демократски клуб, остајући на принципима чисте модерне Југословенске демократије у целој земљи. Сматрајући даље, да је сељак народ а народ сељак нови би се клуб огласио као Аграрни демократски десиденски клуб са претежно социјално-економским радом на селу и жељом за кооперативни рад са земљорадницима у циљу стварања заједничког програма. Тиме се по њиховом мишљењу не наноси штета данашњој Демократској странци, па ни Радикалној, у којој такође имаде оваких заметака, већ целој земљи само користи, пречишћавањем појмова и радом у духу времена.

Директна опасност и запостављена Јужна Србија везује још и ако лабаво све посланике Јужне Србије, који су и данас у демократском клубу јак саставни део његовог левичарског блока.

У натач овим дисидентским тежњама Главни се Одбор спрема за предстојеће изборе. Неповерљив према бирачима који су ове посланике Јужне Србије изабрали он се обраћа

на оне хришћанске масе које су на последњим изборима очито документовале своје лицемерство, али које по његовом мишљењу дају већину. Завараван својим повереницима, већином чиновника и људима Србије, пунонадежним будућим кандидатима за народне посланике, због тога у вези са дохвитљивим вођама екзархиста, ровари заједно с њима по демократским окружним и среским одборима и уноси забуну у њих, намећањем својих повереника и егзархијских вођа за часнике. Заклоњене новим поверењем ове хришћанске масе прилазе привидно понова демократима. Неке њихове вође ради драгоцених личних обавештења примају часничка места, а **главне вође** под окриљем демократа уз неодлучну централну управу са страним агентима успеше да понова оживе бугарску организацију и да је спроведу кроз све округе. Подпомогнути још комунистима, Џемијетом са радикалима: страним новцем и лако прибављивим оружјем наоружаше своје присташе, отворише комитске канале за наоружане у Бугарској бугарске четнике, сташе нападати српски живаљ, чиновнике официре и војнике и створише данашње стање у Јужној Србији, прави грађански рат јер тамо имаде читавих оружаних села која се међусобно крве.

За потврду овога сада реченог служе извештаји свију јавних гласила и наших и бугарских; званични извештаји управних органа Јужне Србије Влади; издајнички процеси ове врсте у Скопљу и Куманову и најзад дипломатске представке наше, грчке и румунске Владе у Србији. А најјачи и непобит н доказ су толике пале жртве, побијене од бугарских и башкимских комита и зликоваца, оружаних и добро снабдевених од наших спољних непријатеља, који доводе до очајања наш вредни народ специјално **све државотворне елементе његове без разлике вере и народности.**

Корист, коју ове демократе за себе очекују, биће очигледно иста коју ће радикали имати са Џемијетом. Под терором антидржавних организација, бирачи ће само тамо гласати где им наредо заинтересовани наши спољни непријатељи и њихови агенти у земљи. — **а никад за ма коју државотворну странку.** Кад би по несрећи били у већини, они би изабрали већину антидржавних посланика који би отворено и с правом тражили одцепљене Јужне Србије од ове државе као нову аутономну Бугарско-турску државу. Овако, сигурно у мањини према

осталој државотворној целини, ако се не претстане са оваким редом, добиће само мали број посланика као представнике анационалних мањина, који ће тражити да се на њих примене одредбе Сен Жерменског уговора и сан о аутономној држави

Раду партијског вођства и Главног Одбора Демократске Странке, према посланицима Јужне Србије и на терену у народу, одговара потпуно и рад Централне Управе данашње коалиционе Владе према њима.

Данашња Коалициона Влада као и све досадашње од 3. године на овамо остаје и даље на истом становишту у погледима на Јужну Србију. За њу је она: не, ослобођења колевка српског народа и главна осовина ове државе, већ завојевана покрајина. А живаљ, бесправни народ неспособан да има каквих мисли о држави и њеном уређењу, него само погодан да се у њему задовољавају намере завојевача и њихових привилегисаних класа.

Због тога је Јужна Србија све до данас остала пасторче међу осталим покрајинама нове државе и попреште упливног рада партијских завађених владавина.

Ни у једној грани државне управе и њеном бољитку ма у ком погледу није ништа уређено у Јужној Србији; па и оно мало успеха који су спонтано као последица рата дошли н. пр, у аграру, ометано је и отимато.

Надајући се да ће посланици Јужне Србије можда као група или поједини у своје име, сада или при претресу буџета у појединостима, изнети шта све није рађено и наопако урађено у Јужној Србији и том се приликом према Коалиционој Влади определити, ја у своје име изјављујем: да нисам задовољан радом данашње Коалиционе Владе, да несматрам њен опстанак као једини услов за бољу будућност Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца; већ напротив, да је њено одступање и што скорије одабирање и стварање једне солидне државотворне већине потребно, па било оно у садашњем Народном Представништву или после будућих избора. Зато не могу гласати за поверење овој Влади и жалим што из тог разлога нећу моћи гласати ни за њен Предлог финансијског закона за 1922 годину, тај први и потребан буџет Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца.

27 - VI - 1922

Београд

Dr. Мих. Шушкаловић

народни посланик.

У Уставотворним белешкама је овај говор у изводу, јер услед краткоће времена, прописане правилником нисам га могао у целости дати, већ сам морао у току говора поједине одломке прескакати да би га на време довршио.

Dr. Мих. Шушкаловић

